

Keith Jenkins

Ne zárkózzunk be teljesen!¹

Posztmodernitásról, posztmodernizmusról és történelemlről

Ahogy ezt egy korábbi munkámban érvekkel is alátámasztottam: úgy gondolom, manapság a posztmodernitás általános társadalmi-gazdasági és politikai keretei között élünk.² Nem hiszem, hogy volna választási lehetőségünk, mert a posztmodernitás nem ideológia vagy álláspont, amit tetszés szerint elfogadhatunk vagy sem. A posztmodernitás az az állapot, amiben most vagyunk, a történelem úgy hozta, hogy épp most élünk. A korszak részleteinek értelmezése – hogy ez a modernista fordizmussal szemben, a posztfordista rugalmas felhalmozás időszaka-e, a késői tőke időszaka; a téri viszonyok átszerveződésével járó általános tér-idő zsugorodás részeként vagy mindezek és más tényezők kombinációjaként magyarázható-e, nos ez sokkal inkább adhat okot vitára.³ E mégoly fontos részletek mellőzésével most inkább amellet érvelnék, hogy a posztmodern állapot, illetve az ezzel együttjáró posztmodern elméleti munkák a társadalmi élet azon kísérletének általános kudarcából erednek, melyet a „modernitás” kifejezéssel írhatunk le. Ez annak a kísérletnek saját mércéje szerinti általános kudarcra, mely a 18. századtól Európában arra irányult, hogy az értelem, a tudomány és a technológia segítségével a társadalmi formációkban a társadalmi és politikai jólét szintjére jussanak. E formációkat, mivel egyre inkább alattvalóik/állampolgáraik egyenjogúsítására irányuló törvénykezést folytattak, úgy jellemezhetjük, mint amelyek az „emberi jogi közösségek” felé haladtak.

A kudarc azért nem általános; az elmúlt 200 év során lényeges sikereket is elkönnyelhetünk. Mindezek ellenére úgy gondolom, mára világossá vált, hogy a két, egymásnak ellentmondó ideológiai, társadalmi rendszerváltozat, amelyek a modernitás egyetemes emancipációjának motorját jelentették – a burzsoá, és mint kiderült, leghatározottabban a különböző totális/totalitáriánus marxizmus változataiban megjelenő proletár változat – annyira meggyengültek, illetve dezintegrálódtak, hogy ez korábbi feltevéseink és reményeink átértékelésére készítet.⁴ Épp ebből a kiábrándító helyzetből következik – különösen nyugaton – a modernitás erőtlen, nosztalgikus újraértékelése, illetve a radikális kritikák sora, melyek makacsul ragaszkodnak a modernitáson túlmutató emancipáció jövőjéhez. Minden bizonnyal éppen a változatos formában kifejtett újraértékelések, a kudarcra és okaira vonatkozó kapcsolódási pontok alapján tették a teoretikusok részletes kritika tárgyává nemcsak a modernitás, hanem annak a távolabbra visszanyúló nyugati tradíciónak az alapjait is, melynek a modernitás csak egy epizódja. Ezek a – kidolgozottságukat, intenzitásukat és arányukat tekintve – történelmileg egyedülálló

1 Forrás: Keith Jenkins: Introduction: On Being Open About Our Closures. In: Keith Jenkins (ed.) 1997 (1998): *The Postmodern History Reader*. London-New York, Routledge 3-21.

2 A következő oldalakon az On “What is History?” című könyvemben kifejtett véleményem alapján érvelek.

3 A posztmodernizmusról és a posztmodern természetéről folyó vitákra lásd *Harvey 1989, Docherty 1993*.

4 Az enyémhez hasonló érvelés található: *Gray 1995*, bár álláspontunk némileg eltérő.

kritikák arra az eredményre jutnak, hogy nincsenek, (sőt, soha nem is voltak) meg azok a „valós alapok”, melyeket hagyományosan a modernitás kísérletét megalapozónak tekintettek. Kénytelenek vagyunk elfogadni, hogy mindig is olyan társadalmi formációkban élünk és élünk, melyeknek a hitek és a tevékenységek számára nincsenek legitímációs érvényű ontológiai, episztemológiai, módszertani vagy etikai alapjai, legalábbis olyanok, melyek túlmutatnak a végső soron önreferenciális (retorikus) párbeszédén.

Éppen ennek „posztista” formákban kifejezett felismerése az, a posztmodernitásban való létezés aktualitásából származó elmélet szintjén (posztstrukturalizmus, posztfeminizmus, posztkolonializmus, posztmarxizmus, neopragmatizmus...), amire a *posztmodernizmus* általános címkéjével utalni kívánok.⁵ Ezen a ponton lehetőség nyílik a választásra, mert bár nem hiszem, hogy választhatunk: posztmodernítésben élünk-e vagy sem; ahelyett, hogy határozottan állást foglalnánk, válogathatunk, szemezgethetünk (sokan közülünk ezt teszik) a régi jó „bizonyosságot” hirdető modernizmus maradékaiból (objektivitás, érdeknélküliség, a tények, elfogulatlanság, Igazság...) és a retorikai posztista megfogalmazásokból (olvasatok, meghatározások, valóság-hatások, igazság-hatások). Következésképpen úgy vélem, hogy a régi „bizonyosságok” és az új retorikus diskurzusok között húzódik a frontvonal, a csatározások a „mi a történelem”, hogyan, és mi célból „épül fel” módszertanilag a történelmi tudás kérdése körül folynak. E vélemény részletes indoklása nem könnyű feladat. Általánosítva, az az érvelés, mely szerint a történelem helye manapság itt jelölhető ki, nem utolsó sorban a történelemnek a modernista tervekben tulajdonított jelentőségen alapszik. Mivel a modernista tervezet burzsoá és proletár változata egyaránt – a nyilvánvaló osztálykülönbségek ellenére – kulcsfontosságú elemnek tekintette ideológiájában a múltnak/történelemnek mint immanens iránnyal rendelkező mozgásnak a közös szemléletét; egy múlttét/történelemét, ami valami felé halad, s csak végcélját tekintve különböző. A burzsoázia számára ez a harmonikus kapitalizmus, a proletariátus számára a globális kommunizmus. Ezért aztán mind a burzsoá, mind a proletár ideológiák megrajzolták a saját történelmük ívét, a „magasabb szintű” történelem (Történelem nagy T-vel) változataiban, azaz olyan értelmezését adták a múltnak, melyben az összefüggő események és helyzetek úgy tettek szert objektív jelentőségre, ahogy az általában megfelelő módon haladónak ábrázolt történelmi fejlődés általános sémájában helyüket és funkciójukat kijelölték. Manapság, miután a modernista tervezet egykori optimizmusa eltűnt, mégpedig metaforikus formában kifejezve úgy, hogy egészen hajdani állítólagos gyökerei szintjére süllyedt vissza, egyúttal a „magasabb szintű” történelemváltozatok összeomlásának is tanúi lehetünk: már senki sem hisz ezekben a fantazmagóriákban.

Nemcsak arról van szó azonban, hogy a posztmodernizmus abszurdá tette a „magasabb szintet”, mellyel kapcsolatban érzéseinket Lyotard kifejezésével élve így határozhatjuk meg: „bizalmatlanság a nagy elbeszélésekkel (metanarratívumok) szemben”, nemcsak erről van tehát szó, hanem az „alsóbb szintű” történelem abszurdításáról is. Nemcsak az történt, hogy végre elismertük: a „magasabb szintű” történelem formális, így valójában üres mechanizmus, ami ízlés szerint tölthető meg tartalommal. Amel-

⁵ Ezt Alexander 1995 kissé másként fogalmazza meg, lásd még Breten 1995.

lett, hogy a múlt metaforikus/allegorikus változatai egykoron a modernista ideológiák fontos alkotóelemei voltak, a burzsoá változaton belül a múlt értelmezésének egy másik módját is megtaláljuk. Ez ugyanolyan ideologikus, mint bármelyik valaha létező „magasabb szintű” változat, és a burzsoázia konzervatívabb elemeit tükrözi. E variáns ahogy egyre gyakrabban művelték, mindinkább kiemelkedett, s végül uralkodóvá vált. Ez az alsóbb szintű történelem. A történelem „akadémikus” és „partikularista” formákban való megalkotása, mely a „magasabb szinthez” hasonlóan igényt tartott az „igazi” történelem címkére, de szerényen meghúzva magát tartózkodott a múltban felfedezett „röppályák”, célok, teleológiák metanarratív kinyilatkoztatásától. Azokban az egyre inkább burzsoá színezetet öltő társadalmi formációkban, ahol lehetőség nyílt a „magasabb szintű” Történelem elvetésére és/vagy marginalizálására, ott a történetírás e fajtája annyira elfogadottá vált, hogy végül azonosult magával a történetírással. Ez az történelem, amin a legtöbben felnőttünk, s mivel az egyetemen, tudományos intézetekben ez a múltszemlélet még mindig tartja magát (a múlt tanulmányozása pusztán a „múlt kedvéért”, szemben a kifejezetten a burzsoázia vagy a proletariátus érdekeit szem előtt tartó múltidézéssel) már majdhogynem természetessé vált.

Egy kultúrában azonban semmi sem természetes. A mi kultúránkban, nem utolsósorban a posztmodernizmusnak köszönhetően, a természetesség e tévhite egyre inkább lelepleződik. A történelem tanulmányozása mint a szakértők állítólag érdek nélküli tudományos tevékenysége, mely a múltat objektíven, a „múlt kedvéért”, mint „igazi” történelmet vizsgálja, nos ez az álláspont ma már nem tartható. A modernista tervezet újragondolásával az elméletalkotók lehetetlenné tették a „magasabb szintű” történelmet, ám a viszonylagos kudarc okainak alapvető újraértékelése során felhasznált érvelési rendszer az „alsóbb szintű” történelem alapigazságait sem hagyta érintetlenül. A *Történelem* és a *történelem* egyaránt problematikusá vált. Mára eljutottunk annak felismeréséig, hogy soha nem volt, és nem is lesz valamiféle lényegét kifejező múlt. Azt is felismertük, hogy a múlt egyedül üdvözítő, „saját kedvéért” való tanulmányozása nem más, mint a burzsoá érdekek megjelenítésének leplezett formája; mintha ezek magához a múlthoz tartoztak volna. A „magasabb szint” megrendülésének előidézésével tehát nemcsak e szintnek a múltra vonatkozó „igaz” tudás előállításához fűződő igényei tűntek problematikusnak, hanem az „alsóbb szintéi” is. Következésképpen a modernista Történelem/történelem páros ma már csak érdekek problematikus, önreferenciális kifejezésének, ideologikus-interpretatív diskurzusnak tűnik, anélkül, hogy magához a múlthoz a nem historizált hozzáférést biztosítaná. A történelem ma alapok nélküli (szándékosan) elhelyezett [positioned] kifejezésnek tűnik, az alapokat nélkülöző, elhelyezett kifejezések világában.

2. A „FELSŐBB SZINT” ÖSSZEOMLÁSA ÉS A KELETKEZETT KÁROK

Ahogy ezt a fentiekben kifejtettem, a posztmodern kritikák mind az alsóbb, mind a felsőbb szintű történelemre hatással voltak, de a társadalmunk történelmi kultúrá-

jában uralkodó polgári irányzat töretlen diszkurzív hatalma miatt a „felsőbb szint” összeomlása a legfontosabb – sok helyen az egyetlen – téma. *A posztmodernizmus és történelem kapcsolatára vonatkozó hatalmas irodalom túlnyomó része a „felsőbb szint” kudarcával foglalkozik.* Társadalmunkban, ahol az alsóbb szintű történelem a múlt kutatásának és ismeretének mérvadó módszerét jelenti, az „alsóbb szint” meghatározó irányzatához tartozó történészek szerint a „felsőbb szint” (az ideologikus történelem) összeomlása az ő munkájukat nem érinti. Nem vesznek tudomást arról, hogy az általuk írt történelem minden ízében ugyanolyan ideologikus, mint a „felsőbb szinté”. Nekik, az „igazi” történészeknek, nincs szükségük posztmodern gurukra, például J. F. Lyotardra, hogy elmagyarázza (*The Postmodern Condition*): a posztmodern meghatározása, „a bizalmatlanság a nagy elbeszélésekkel szemben” azt jelenti, hogy e nagy elbeszélések (korszakokon átívelő történelemfilozófiák, mint a felvilágosodás meséje az ész és a szabadság töretlen haladásáról, vagy Marx drámája az emberi termelőerők fejlődéséről, osztályharcokon keresztül egészen a proletárforradalomig) sokkal inkább a priori a múltra kényszerített, mintsem „objektív tényeken” alapuló történetek (Lyotard 1984).⁶ Arra sincs szükségük, hogy ugyancsak Lyotard-tól (*The Differend*) megtudják: nem lehet csak úgy kikövetkeztetni az egyik „kifejezéstartomány” kategóriájából egy másikat (mondjuk a kognitív magyarázat kategóriájából, amely segít megtalálni a tényeket, a spekulatív magyarázatra, amellyel a kognitív magyarázat eredményeiből joggal juthatnánk arra a következtetésre, hogy az adott tények a proletariátus kétségtelen győzelméhez, a haladáshoz stb. fognak vezetni), jóllehet ez utóbbiak indokoltan következnenek az előbbiekből.⁷ Az „igazi” történészek tehát maradéktalanul tisztában vannak a nagy elbeszélések abszurdításával, az indukció és dedukció okozta nehézségekkel. Szinte az anyatejjel szívták magukba a tény/érték-problematikát. Az ég szerelmére! – hiszen olvastak Poppert, Oakeshottot, Hextert és Eltont. Valójában épp emiatt (hogy olvasták e szerzőket) van az, hogy a legtöbb „igazi” történész számára a posztmodernről folyó viták unalmasak (mi ebben az újdonság?) és irrelevánsak (hogy jön ez ide?). Mivel ők nem a felsőbb szint történészei, az a tény, hogy a „felsőbb” szintű konstrukciók abszurdá válnak, semmilyen hatással nincs rájuk, sem az „alsóbb” szint mesterségére. Miért is volna? Így a posztmodern elméletalkotástól függetlenül folytatják azt, amit mindig is csináltak. E tekintetben a posztmodernizmus (és általában az elmélet) vajmi kevéssé befolyásolja őket. Szerintem azonban nagyon is érinti őket. Olvasmányaim alapján úgy tűnik, az „alsóbb” szint művelői közül néhányan már felismerték, hogy a „felsőbb” szint összeomlása az „alsóbb” szintben is kárt tesz. Ha nem így van, ha a posztmodern típusú kritikák valóban csak a „felsőbb” szintre szorítkoznak, ha a posztmodernnek tényleg semmi köze sincs az „alsóbb” szintű történelemhez, akkor nehéz megmagyarázni, miért is olyan ellenségesek vele szemben az „igazi”, professzionális „alsóbb” szintű történelem elszánt védelmezői (Lawrence Stone-tól Gertrude Himmelfarbig, Carlo Ginzburgtól Geoffrey Eltonig és másokig). Miért bírálják, miért ágnak olykor *személyeskedő* érveléssel is a posztmodern hangadói ellen? Általában maguk is szkeptikusok lévén, miért félnek annyira a posztmo-

6 Magyarul: A posztmodern állapot. In: Bulajos István (szerk) 1993: *A posztmodern állapot*. Budapest, Századvég-Gond 7-145.

7 Lyotard 1988 ellenséges fogadtatására lásd Norris 1990, különösen a bevezetésben.

dern szkepticizmustól, ami az ő szemükben nem kevesebb, mint felelőtlen csábítás az „úgy értelmezheted a múltat, ahogy akarod relativizmusára” és/vagy ami még rosszabb, a nihilizmusra. Miért gondolják, hogy a posztmodernizmus legalább is tönkreteszi „az általunk ismert (sic) történelmet”, vagy még erősebb túlzással egész történetírói vállalkozásukat. Úgy vélem a válasz e kérdésekre az, hogy azért, mert ezek a történészek csak vonakodva veszik tudomásul (hogy finoman fogalmazzak), hogy a posztmodernizmus valahogy mégiscsak érinti őket. Miután a posztmodern kritikák messze nem csupán az ideologikus „felsőbb” szintre gyakorolnak hatást, az „igazi” történészek is egyre inkább felismerik, hogy ezek bizony az (ideologikus) „alsóbb” szintet megalapozó feltételezéseket is megkérdőjelezik, tehát: már semmi sem szent.

Dióhéjban: véleményem szerint a posztmodernizmus a „felsőbb” szint lerombolásával együtt az „alsóbb” szintet is megrendítette. Most már látjuk, hogy mind a felsőbb, mind az alsóbb szintű történelem „metatörténelmi” konstrukció lévén, mint minden konstrukció, a területéhez tartozó alkotórészek végső soron önkényes kijelölését jelenti. Tulajdonképpen a felsőbb és az alsóbb szint is csak egy, a múltra, illetve ennek kisajátítására vonatkozó elmélet. Elmélet, melyet életre hívtak, kifejlesztettek és gyakorlatilag is hasznossá tettek a modernitás kísérlete számára, s amely a kísérlet végével érvényét veszítette. Ez egyfajta „a történelem vége” érvelés. Nem szükségképpen a történelem mint olyan vége, hanem vélhetően csak a nyugati világ múltjához tartozó felsőbb és alsóbb szintű változatok vége. *Az ért véget, ahogy a modernitás a múltat sajátos változataiban megfogalmazta, s ahogy a felsőbb és az alsóbb szinten értelmezte.*⁸ Ha ez valóban így van, akkor az alsóbb szint éber őrei jogosan aggódnak mikor úgy vélik, hogy a posztmodernizmus az általuk (az alsóbb szint modernistái által) ismert történelem végét jelenti. Őket is a posztmodern állapot veszi körül.

Az, ahogy a posztmodernizmus elméleti szintre emeli és problematizálja a teljes modernista Történelem/történelem párost, hogy a történelem természetéről folyó mai vitákban állást foglalhassanak szükségessé tenné az egyetemi hallgatók számára a posztmodernizmus történetírásra gyakorolt hatásának tudatosítását. Hogy e tudatosítást elősegítsem, most nagyon röviden felvázolom azt az „alsóbb” szintű történelmet, amivel a legtöbb hallgató óráin találkozik. Ez a történelem itt természetesen nem alsóbb szintűként jelenik meg, hanem – az ideológiák egyetemesítő jellegével, jelzők nélkül, a történelem egyéb „fajtáinak” elhallgatásával – úgy, mintha maga volna a történelem (mint olyan). Ezután azt vesszük szemügyre, hogy a posztmodern kritikák hogyan ássák alá ezt a történelmet. Erre is itt kerítünk majd sort, mivel (ahogy említettem) a szakirodalomban túlnyomórészt a posztmodernizmus felsőbb szintre gyakorolt hatását emelik ki, véleményem szerint azonban semmi sem vonhatja ki magát a hatása alól. A következő néhány bekezdésben, az uralkodó történelem-felfogással szemben, az egyensúly megbontására törekszem, hangsúlyozva a posztmodern típusú kritikáknak az alsóbb szintű történelem felforgatásában játszott szerepét. A legtöbb, egyetemen oktató, hivatásos történész és hallgatói még mindig az egykor „mindenható” diskurzus szellemében képzelik el a történetírást, alsóbb szintű, realista, empirista, objektivista, dokumentarista és liberális/pluralista módon felfogva azt.

8 Lásd Young 1990 és Chambers 1994.

Mit jelentenek e kifejezések, és hogyan alkotnak egy összefüggő egészet, a *doxát*, amivel a posztmodern megközelítések szembeszállnak? Vegyük röviden sorra őket, hogy érvelésem: a posztmodernizmussal számolni kell, világosabb legyen.

Gregor McLennan elemző munkájában azt állítja, hogy a legtöbb „igazi” történész még mindig a realizmus-empirizmus kettős alapján képzeleli el szakterületét.⁹ Ők – írja McLennan – azt állítják, elegendő tapasztalattal rendelkeznek ahhoz, hogy tudják: a múlt valamikor valóság volt. Munkáikban elsősorban arra törekednek, hogy leírják, s ne pedig konstruálják az egykoron létező valóságot. A beszámolóikban feltáruló valóság tipikus formája a történelmi tényre alakított (a forrásfeldolgozás és a forrásfeltárás folyamatában) elszigetelt, egyedi esemény. Itt valójában a „hétköznapi” realizmusban gyökerező összesomódással, vagy elegyedéssel van dolgunk, „a múlt valóságába vetett hit és a történész gyakorlatának empirista felfogása között” (McLennan 1984: 141). Ezzel kapcsolatos véleményét McLennan három pontban fogalmazza meg. Először is, az empirizmus nem következik a realizmusból. Az csak a látszat, hogy az empirizmus a realizmus „tulajdonsága”, s nem csak alkalmasszerűen hozzákapcsolt tartozéka. Emiatt aztán a múlt ontológiai aktualitásának elfogadásából semmiféle episztemológia vagy módszer nem következik szükségszerűen. Másodsor, McLennan szerint empirizmus és realizmus még mindig uralkodó összekapcsolásának két fő típusa van. Egyrészt az az elgondolás, hogy a történész a múltat közvetlenül közelíti meg, másrészt az, hogy a múlt elemeit leíró módon tárja fel. Ezek alkotják – így McLennan – az empirizmus két alapelvét, melyek összekapcsolása lehetővé teszi az ontológiai, illetve csak az utóbbi megléte esetén, a módszertani empirizmust. McLennan úgy látja, hogy manapság ez utóbbi az uralkodó. A történészek közül csak kevesen fogadják el azt (bár érvelésük esetenként ide vezet), hogy a múlt mint olyan közvetlenül megragadható, szemben azzal az elképzeléssel, hogy történészként forrásokkal, a múlt nyomaival dolgoznak, melyeket a bizonyításra törekvő vizsgálat során narratív beszámolóikba rendeznek, ahelyett, hogy pusztán a „tények” felhalmozódásának engedelmességgel alkotnának egy egészet. Harmadsor, McLennan szerint az empirizmus egyik fajtáját sem fogadhatjuk el mint a történész tevékenységéről szóló beszámolót, mert a realizmus mindenféle védelmezése elkerülhetetlenül szembesül azzal a felismeréssel, hogy „a múlthoz való hozzáférés közvetettsége részben a bizonyítékok hiányosságából és elrendezéséből, részben az elméletnek a „való világról” szóló beszámolóikban játszott strukturáló szerepéből következik” (McLennan 1984: 142). Következésképpen, bár a legtöbb empirista történész „kóros elfajulásnak tekinti az elméletet, ami pillanatok alatt intellektuális betegséggé válhat”, az empirizmus nemcsak hogy maga is (a) egy elmélet, hanem ráadásul (b) még helytelen is (McLennan 1981: 97). Az empirizmus elmélettől való érintetlensége nem annyira az elméleti alátámasztás elutasítására, hanem sokkal inkább egyfajta, a gyakorlati normákra vonatkozó konszenzusra vezethető vissza. Ezek a normák az elmélet visszaszorítására irányulnak, egy „általánosan elfogadott, a mindennapi gyakorlati tudatosságtól (ideértve a történész gyakorlatát is) eltérő, haszontalan spekulációk felhasználására vonatkozó tiltás révén”. Az empirizmus mint módszer nem képes elszámolni a lezárt narratívumokban található „tények” kiválasztásának, elrendezésének és

⁹Lásd McLennan 1984, valamint McLennan 1981.

hangsúlyozásának tulajdonítható jelentőséggel. Maguk a tények nem tudósíthatnak saját jelentőségükről, mintha ez eleve adott volna bennük. Ahhoz, hogy a tényeknek jelentőséget adjunk, mindig szükség van egy, a jelentőséget biztosító külső elméletre. McLennan ugyan hangsúlyozza, hogy nehéz megítélni, mennyire elterjedt, ill. mennyire tudatos vagy naiv a professzionális történésznél a realizmus és empirizmus elegyítése, szerintem azonban a történészek továbbra is úgy vélik, hogy realizmus és empirizmus kombinációjával a múlt, – ahogy tulajdonképpen, objektíve létezett – reprezentációja lehetséges. Mindenesetre ez a fajta objektivitás eléggé előkelő helyet foglal el az „igazi” történészek értékrendjében. Ahogy ezt címe is jelzi, Peter Novick *„That Noble Dream: The ‘Objectivity Question’ and the American Historical Profession* (Ama nemes elképzelés: Az „objektivitás” kérdése és a történészi hivatás Amerikában) munkája az amerikai történészek objektivitásvágyának alakulását vizsgálja. Novick érvelése azonban főleg a könyv elején található megjegyzés alapján, egy szélesebb körre is vonatkoztatható: „a hivatásos történetírói vállalkozás magyát az objektivitás és ideálképének elképzelése alkotja” (Novick 1988). Akárhogy is van, mondja Novick, manapság már sokkal kevésbé bízunk az objektivitásra való képességben, kevesebb szó esik arról, hogy „hagyjuk csak a tényeket önmagukért beszélni”. E kijelentést követően Novicknak bizonyára igaza van abban, hogy az uralkodó történetírói irányzat relativista vadhajtásai ellenére minden maradt a régiben. Az objektivitás alapvető elemeit Novick így mutatja be:

„A feltételezések, melyeken (az objektivizmus) nyugszik, a múlt valósága és az ehhez kapcsolódó igazság iránti elkötelezettséget tartalmazzák, tény és érték ..., de mindenek előtt történelem és fikció egyértelmű szétválasztását. A történelmi tényeket az értelmezést megelőzőnek, attól függetlennek (és nem az értelmezés termékének) tekintik ... Csak egy igazság van és az nem perspektivikus. Bármilyen mintázatok is létezzenek a történelemben, ezeket úgy »találtuk«, nem pedig »csináltuk« ... Az objektív történész szerepe a semleges, érdek nélküli bíróé, ezt soha nem szabad az ügyvédével, vagy ami még rosszabb, a propagandistáéval összekeverni. A történész következtetéseitől elvárható a bírói működésnek megfelelő kiegyensúlyozottság, elfogulatlanság ... olyan erények, mint a történészi hivatásnak a társadalmi nyomással, vagy a politikai befolyással szembeni zártsága, illetve a történész tartózkodása a részrehajlástól vagy a »partizánakcióktól« ... a történész elsősorban az »objektív történelmi igazságnak« fogad hűséget, és hivatásos kollégáinak, akikkel arra szövetkezett ... hogy tovább haladnak a kítűzött cél felé” (Novick 1988: 1-2).

E szavak ismerősen csengenek. Az alapképzésben, illetve posztgraduális képzésben résztvevők közül csak kevesen nem tudják, hogy „mértékletesnek”, „elfogulatlannak”, „pártatlannak” és „igazságosnak” kell lenni. Az igazi történelem birodalmában a „kegyelmi állapot” elérése – az erkölcsi és szakmai integritáson túl – azt is megköveteli a történésztől, hogy visszatérjen a mindenható forrásokhoz, az elsődleges bizonyítékokhoz. A történész ne ragadjon le a másodlagos (tehát másodkézből való, tisztátalan) szövegeknél, melyek, akár a fenti követelmények, az érdekek száműzése ellenére veszélyesen tendenciózusak is lehetnek. Vissza az eredeti forrásokhoz – *Ad Fontes* – ez tehát egy további fontos követelmény az „igazi” történész számára.

E rendelkezés tükröződik a Novick által vizsgált amerikai történészek munkáiban, s az Egyesült Királyság történészeinek többségénél is érezteti hatását. Még mindig

előkelő helyet foglal el a történelem kutatásának helyes útját tárgyaló, a hallgatók számára készült kézikönyvekben és általános bevezetésekben (Elton 1969, Tosh 1991, Stanford 1994). Az uralkodó felfogás szerint a források közt a dokumentumok a legértékesebbek. Ezért indokoltnak tűnik Dominick LaCapra címkéje is mely szerint az igazi történész mesterség *dokumentarista* (LaCapra 1985: 17). LaCapra szerint a dokumentarista módszer alapján a történelmi kutatás látszólag a szilárd tényekre támaszkodik. E szilárd tények a múlt nyomainak/forrásainak tüzetes áttanulmányozásából származnak, s e munka célja az, hogy lehetőséget teremtsen a narratív beszámolókra, a dokumentált tények sűrű leírására, vagy arra, hogy a „történelmi feljegyzést, a hipotézisalkotást, tesztelést és magyarázat analitikus eljárásainak vessük alá” (LaCapra 1985: 18). LaCapra úgy gondolja, hogy e folyamatban a történész képzeletének szerepe a feljegyzésekben óhatatlanul előforduló hiányosságok felszámolására, vagy új ismeretek feltárásával egy jelenség újszerű megvilágítására korlátozódik. Továbbá – teszi hozzá LaCapra –, hogy a spekulatív teorizálás lehetőségét megszüntessék, az összes forrást dokumentarista módon kezelik, mintha létezne köztük egyfajta valódi hierarchia, amiben a látszólag közvetlen információt tartalmazó dokumentumok – hivatali jelentések, állami iratok, szándéknyilatkozatok, szemtanúk beszámolói – felértékelődnek. A további szövegek, ha egyáltalán foglalkoznak velük, „a pusztán kiegészítő (sőt, ha nem tesztelik „szilárd tények ellenében”, akkor csak utalásszerű) vagy redundáns elemek szintjére süllyednek, a privilegizált, információhordozó dokumentumokhoz képest” (LaCapra 1985: 18). Ebben a konstrukcióban az igazán fontos kérdések empirikus és levéltári kutatások révén válaszolhatók meg. Igaz ugyan, hogy ez a megközelítés nem tiltja az interpretációt (és nem huny szemet a dokumentumok korlátozott és kétségekre is okot adó volta felett), de az értelmezés szükségességét vagy a kétségeket (szemben a posztmodernnel) nem tekinti a kifejtésre és a szakadékok áthidalására kínálkozó kiváló alkalmaknak. Inkább legyőzendő és megszüntetendő problémáknak tartja ezeket, mintsem felderítendő elfogultságoknak, kiigazítandó torzításoknak és „kiegyensúlyozandó” olvasatoknak. Itt húzódik a mély szakadék, ahogy LaCapra megjegyzi, az igazi történészek előfeltevései, módszerei és a „kritikai elmélet” között. Bár ez utóbbi új szempontokat hozhatna, lehetővé tenné, hogy a történész – általában munkája konklúziójában – „hangnemet váltson”, és „néhány szentenciózus *obiter dicta*-val álljon elő”; igazi történelem és „alkalmazott elmélet” között mindenféle kapcsolatot történelmietlennek bélyegeznek: az elmélet a szakterület által megkívánt tényszerű objektivitás útjában áll. Itt kapcsolódik a dokumentarizmus a Novick által bemutatott objektivitáshoz:

A múlt állítólag „saját értelme” szerinti rekonstrukciója a fő megfontolás, az objektivitás a „részrehajlás” és a „szubjektív preferenciák” kizárásával a lehető legobjektívabb módon valószínűsíthető meg ... Az objektivista referenciaalap megszilárdítását elősegítheti a „relativizmusba” való visszacsúszás miatti aggodalom, és a „kivetítés” vádjával illelhető az a történész, akinek interpretációját, vagy egész interpretációs irányultságát elvetjük (LaCapra 1985: 19).

Nos, ahogy korábban is jeleztem és amint látni fogjuk, a posztmodern megközelítések nemcsak hogy ideológiai síkra terelik a „múlt saját értelme szerinti rekonstrukcióját” hangoztató szövegeket, hanem a relativista változatok révén aláássák az igaz-

ságelméletet, és megkérdőjelezi az általában ehhez társuló, az objektivista pozícióban található belső egységet és konzisztenciát. Ha már itt tartunk, megemlíthetjük, hogy LaCapranak van egy másik kifogása is a dokumentarizmussal szemben, nevezetesen az, hogy a dokumentarista megközelítés a „technicista tévhit” rabja. Azt hiszi, hogy a történelem technikai eszköztárának csak egy része (a források vizsgálata stb.) alkotja annak „lényegét”. Mintha a történetírói reprezentáció bonyolult és kérdéses episztemológiai, módszertani, ideológiai meghatározásai a „technika segítségével” megoldhatók lennének. E tévhit – így LaCapra – „a historiográfia bizonyos tekintetben szükségszerű állapotát veszi alapul, és gyakorlatilag kimerítő meghatározássá teszi azt” (LaCapra 1985: 19). Ez – teszi hozzá – nemcsak arról vonja el a figyelmet, hogy a dokumentumok és a források végső soron maguk is szövegek, hanem azt a tényt is jelentéktelenné teszi, hogy ezek a szövegek a hagyományos *forráskritikán* (Quellenkritik) túlmenő olvasatot kívánnak: „attól függően, hogy a dokumentarista modell milyen mértékben jelenti a professzionális történetírás feltételeit, a történészek újra és újra kísértésbe esnek majd, hogy fetiszizálják a levéltári kutatást” (LaCapra 1985: 20-21). Az eddig ismertett területeken privilegizált realizmus, empirizmus, objektivizmus és dokumentarizmus, olyan álláspontok, melyek csak erősítik azt a nézetet, hogy az alsóbb szintű történelem az igazi történelem (hogy felidézzük, ez csak a történelem egy *faja* [Species], amely ebben a változatban azonosítja magát a *nemmel* [Genus], a történelemmel mint olyannal). Ebből az is kiderül, hogy az „alsóbb szintű” historiográfia miért tekinti elméleten kívülinek vagy elméletellenesnek magát. Ez az építő jellegű, igazi, professzionális, tudományos „a saját kedvéért” történetírás nem elméleti kifejeződésként tekintendő, hanem mondjuk konkrét gyakorlatként (Elton) vagy mesterségként (Hexter), melyek még érintetlenek a „történelemellenes” (ideologikus) feltevésektől. Az alsóbb szintű ortodoxia tehát mégis „elméleti tisztázásra” törekszik. Miután ragaszkodik ahhoz, hogy elméletellenes és nem jelenközpontú megfontolásokon alapszik, az alsóbb szintű történelem a jelen érdekektől és a jövőorientált vágyaktól viszonylag függetlennek tekinti magát. Még egyszer hangsúlyozzuk, mindez az uralkodó irányzat kézikönyveiben és bevezető szövegeiben olvasható. Hogy a múltat hivatásos módon tanulmányozzuk, úgy hívjuk elő, ahogy az feltehetően létezett, és ne úgy, amilyenek, különbözőképpen, látni szeretnénk, nos ennek óriási jelentősége van. Mitöbb, ezt a múltat a lehető legtisztább módon, kétségektől mentes, egyértelmű, a józan ész által diktált nyelven kell kifejezni. Az alsóbb szint történései ezért túlnyomórészt egyfajta „kommunikációs” típusú nyelvet használnak, miközben nem vesznek tudomást arról, vagy nincsenek is tudatában annak, hogy ezt a nyelvet milyen megrendítő erejű kritikai csapások érték, többek közt Hayden White részéről.¹⁰

Ezért aztán az alsóbb szintű történelem leginkább azon keresztül határozza meg magát, ami nem tartozik hozzá. Ez „a másik”, az állítólagos antitézis ellen irányul, ami nem más, mint a felsőbb szinten konstruált ideologikus történelem. Amint láttuk, ez a történelem az alsóbb szintű pejoratív meghatározás szerint nem is történelem, hanem csak egy helytelen, kivetített ideológia. Hamis történetírás, mely miután gondosan elhelyezte ezeket, jelentéseket, célokat, teleológiákat talál a történelemben, melyeket je-

¹⁰ Lásd pl. White 1987.

len- és/vagy jövőközpontú programok céljaira használnak fel, olyan programokéira, melyek az alsóbb szint szerint általában radikális politikai terveket tartalmaznak, bal- és jobboldaliakat (de többnyire baloldaliakat), például a marxizmus, feminizmus, etnikai érdekek stb. alapján. Az alsóbb szint szempontjából tehát a felsőbb szint végül is a politikai korrektség kérdése, s mint ilyen, nem is vehető komolyan, illetve tűrhető el.

A legérdekesebb ebben mégis csak az, hogy az igazi történelem határait átlépő, felsőbb szintre vonatkozó tiltás, milyen színben tünteti fel a felsőbb szint ideológiáján túl (amit joggal tekintenek szándékoltnak; de miért is ne lenne az?) saját magát, a nem ideologikusként feltételezett alsóbb szintet. Véleményem szerint ugyanis, ahogy erre már utaltam, az alsóbb szintű történelem tulajdonképpen burzsoá ideológia.

Mivel fontosnak tartom, közelebbről is megvizsgálom ezt az állítást. Már említettem, hogy míg az alsóbb szintű változat értelmezéseinek szintézis révén kellene „igaz” beszámolót adni a múltról, addig a szintetizálhatatlan értelmezések az alsóbb szintű élet tényei. Az értelmezés túlbuzjánzását tehát szükségképpen normalizálni kell, és az alsóbb szint számára megfelelő, békés mederbe kell terelni, hogy aztán ennek „rugalmassága” „nyitottságként”, „átértékelési hajlandóságként”, a „szokatlan” iránti türelemként jelenhessen meg. Az alsóbb szintű történetírás itt liberális pluralizmusának köszönhetően tesz szert hitelességre, a tudomány szabadságának biztosításával, a felsőbb szintű ideológia zártságával szemben.

Ez azonban csak részben igaz. A gyakorlatban a liberális pluralizmus csak azokkal a történelmekkel és történészekkel szemben türelmes, melyek különbözőképpen ugyan, de elfogadják a „tudományos” alsóbb szint értékrendjét. Ha a liberális pluralizmus elfogadja, hogy a múlt bármilyen reprezentációja megengedhető, ha úgy tűnik, hogy a liberális tolerancia jóvoltából „akármí mehet”, akkor a történetírás egyéb típusai, mint a marxizmustól, feminizmustól vagy etnikai megfontolásoktól ösztönzött felsőbb szintű változatok, nem foszthatók meg a történelem elnevezéstől, legfeljebb csak „másként” aposztrofálhatók. Következésképpen ez az a pont, ahol az alsóbb szintű történelem elveszti ártatlanságát és ugyanolyan érdekekkel átszótt, szándékoltságot vesz mint a másik. Annak megakadályozására, hogy bármi történelem lehessen, az alsóbb szinten türelmes liberális pluralizmus a felsőbb szinten türelmetlen liberális ideológiává változik. Ez mindenféle történelem ideologizálását/átpolitizálását jelenti, így aztán joggal tehetjük fel mindazokat a kérdéseket az alsóbb szintnek, amelyeket ez tett fel a korábban felépített, ideologikus felsőbb szintnek. Ezek a kérdések végül egyetlen kérdésben foglalhatók össze: kinek az érdekeit szolgálja az, hogy az alsóbb szint partikularista történelme az univerzalitás köntösében jelenik meg? Most már látszik, hogy az alsóbb szintű történelmet éppen állítólagos „nem jelenközpontúsága” teszi ideologikussá.

Az is kiderül, hogy az alsóbb szintű történelem tökéletesen megfelel az „ideologikus”-meghatározás saját maga által támasztott kritériumainak. Az alsóbb szint képviselőinek érvelése, mely szerint a múlt tanulmányozásának függetlenítenie kell magát a jelen- és jövőorientáltságtól, ugyanolyan jelen- és jövőorientált, mint az ellenkezője. A felsőbb szintű történelem általában eléggé nyilvánvalóan egy másfajta jövőbe vezető pálya építőelemeként használja fel a múltat. Az a tény, hogy a burzsoázia nem akar másik jövőt (miután a liberális piacgazdaság elérésével beteljesítette történelmi sorsát), azt jelenti, hogy többé nincs szüksége a múltra alapozott és a jövő felé mutató konstrukciókra.

Ezen a ponton tehát a múlt, jelen és jövő közti kötelék felbomlik, mert a jelen az igazán fontos, a múlt pedig semlegesíthető, s már pusztán „önmagáért” is, és nem érdekeink szerint tanulmányozható. Épp ez az, amit manapság elvárnak: olyan történelem, amely miután ideért, be is fejeződik. Úgy tenni, mintha nem lennénk jelenorientáltak, épp ez okozza az alsóbb szint jelenorientáltságát. Ezek szerint mind a felsőbb, mind az alsóbb szintű történelem, azáltal, ahogy a jelenben elhelyezkedik, a saját, múltra alapozott, jelenközpontú igényeit, vágyait szolgálja.

Hadd foglaljam össze, amit eddig az alsóbb szintről kifejtettem. Az a gyanúm, hogy a fenti rövid vázlat azt a *benyomást* tükrözi, amit a legtöbb hallgató a történelem „tudományának” tanulmányozása során a felsőoktatásban szerez (az utolsó pont kivételével: az igazi, tudományos történelem tulajdonképpen liberális ideológia). Ez a változat, jóllehet csak néhány elemét azonosítottam be, és csak nagy vonalakban változtam fel, nálunk még mindig a történelem természetéről folytatott diskurzus uralgó formája. Kényelmi szempontokat is szem előtt tartva (összegzésként) az „igazi” történelemről szóló beszámolót táblázatba foglaljuk, hogy könnyebben szembeesíthető legyen az érzékeny pontokra tapintó posztmodern kritikákkal. Nézzük tehát, hogy fest manapság az „igazi” történelem:

(1) Realista, empirista, objektivista és dokumentarista;

(2) a történetírás nem retorikus, hanem a józan észre támaszkodó kommunikációs modelljét követi;

(3) úgy konstruálja meg magát az alsóbb szinten, hogy közben a felszámolhatatlan értelmezési különbségek „vétkét” a liberális pluralizmus „erényévé” változtatja;

(4) a liberális pluralizmust hirdetve elméletellenesként, a priori ellenesként és nem jelen központúként jeleníti meg magát; a múlt ideologikus szempontú (proletariátus, nők, feketék stb.) tanulmányozásával szemben a múltat állítólag csak a múlt „kedvéért” vizsgálja,

(5) a többi történelmet hamisításnak tartja.

(6) Ez a konstrukció ugyanakkor elfedi azt aényt, hogy ez semmiképp sem azonosítható (mivel csupán egy fajtája a történelemnek) magával a történelemmel, csak egy módja a „történelemcsinálásnak”, tehát

(7) mind az alsóbb, mind a felsőbb szintű történelem ideológiai szándékokkal terhelt és modernista, így aztán

(8) mindkét változat alávethető az általam posztmodern típusúaknak nevezett kritikáknak.

Hogyan kérdőjelezzik meg ezt a konstrukciót a posztmodern kritikák? Nos, ezt elég nehéz összefoglalni, hiszen amint keresni kezdjük őket, az empirizmus, realizmus, dokumentarizmus, az „önmaga kedvéért” stb. kritikái lépten-nyomon felbukkannak. A bevezetés céljára és csak egyetlen szempontra összpontosítva, úgy tűnik az alsóbb szintre vonatkozó legtöbb kritika azzal foglalkozik, ahogy a történész referenciájának tárgya – az, amire a reprezentáción kívülként utal, s ami szerinte független változóként megzabolazza a szertelen értelmezéseket –, valójában a reprezentáció folyamán létrejön. A referencia tárgyának feloldódása a reprezentációban sok alsóbb szintű történész számára a történelem posztmodern eszközökkel történő felhígítását jelenti.

Hogyan oldódik fel a referencia tárgya a reprezentációban? A ténybeliség, (és az ehhez legszorosabban kapcsolódó empirista módszertan) részletes kritikái szinte megszámlálhatatlanok. Ez, a hermeneutikai, fenomenológiai, konstruktivista, vagy dekonstrukciós típusú bírálatok mellett olyan egyéni képviselőket jelent, mint Dilthey, Collingwood, Danto, Mandelbaum, Oakeshott, P.Q. Hirst, Richard Rorty, Hayden White, és így tovább. Három rövid példával szemléltetném azokat az érveket, melyekkel az alsóbb szint védelmezőinek szembe kell nézniük. E példák szerint (a) a tények minden esetben csak a „múltra vonatkoztatott” ábrázolásuk alapján tények (itt Arthur Dantóra és Chris Lorenzre utalok majd); (b) az állítólagosan referenciális, független tények, mindig elméletfüggőek (itt Alex Callinicosra hivatkozom), és (c) a referencia tárgyának feloldódása a reprezentációban – az „igazi” történésektől eltérően – pozitívan is megítélhető (e tekintetben Robert Berkhofert hívjuk segítségül).

A hagyományos történelmi gondolkodásban oly mélyen gyökerező tényszerű/empirista felfogás, mely szerint a tények feltárásával megállíthatjuk az értelmezés elburjánzását, téves, mert azt, hogy mi számít ténynek, elsősorban az elmélet határozza meg. Amikor tényekről beszélünk, akkor ezt mindig egy leírás keretein belül tesszük, így az az állítás, hogy „X” tény, csak annyit jelenthet, hogy a leírás megfelelően történt. Arthur Danto véleménye szerint amikor tényekről és valóságról beszélünk, minden esetben a leírás meghatározott keretei között utalunk rájuk. A jelenség mint olyan tehát sohasem maga az elmagyarázott dolog, hanem az, amit a leírás tartalmaz, ezért aztán amikor a magyarázatra kerül a sor, ez minden esetben a leírásra vonatkoztatva történik: „*Ezt a magyarázatot tehát az adott jelenség leírásához kell viszonyítanunk*” (Danto 1965: 218). Danto álláspontját „történetileg” szemlélteti Chris Lorenz kérdése:

„Hogy lehet az, hogy egy olyan egyedi jelenség, mint a nemzeti szocializmus esetében, a történészek folyton különböző körülményekre *hivatkoznak* tényként, és folyton különböző állításokat *tartanak* igaznak. Hogy lehet az, hogy a történelemben nincs garancia a konszenzusra? Ezt azzal a körülménnyel magyarázhatjuk, hogy a tényszerű állítások és a bennük rejlő igazság a leírás kereteivel együtt változik ... ha belátjuk, hogy a »valóság« mindig a leírás kereteitől függ – és ezért tulajdonképpen egy perspektíva – akkor nem meglepő, hogy a »valóság« nem használható fel egyedi perspektívák igazolására, bármilyen »szükségszerűek« is legyenek ezek. Ez azt jelenti, hogy közvetlen megfelelés áll fenn a valóság és az adott nyelvi keretek között, ezért ezt a naiv realizmushoz kapcsolódó feltevést az ismeretelméleti empirizmussal együtt el is vethetjük. Épp ellenkezőleg: a történész az, aki megpróbálja meghatározni, hogyan is nézett ki a múlt valójában ... a történész és nem a múlt diktálja a történelmet (Lorenz 1994: 313-314).”

Az az elgondolás tehát, hogy a tények/valóság a történésztől függetlenül is létezhetnek, hogy kiküszöbölhető az, amit Hayden White az esemény derealizációjának nevezett, már nem tartható. Ahogy Callinicos írta (nem túl meggyőzően, mert később mégiscsak megpróbálkozik tény és érték összekapcsolásával) a megfigyelhető/igazolható tényekről tett kijelentések mindig „menthetetlenül találgatásszerűek”, tehát elméleti jellegűek.

Ebből az következik, hogy amint a megfigyelések (tények) cáfolni látszanak egy jól megalapozott elméletet, akkor a logikus lépés az elmélet megvédése az alapvető állítás

visszaautásításával, kijelentve a megfigyelés (tény) alkalmatlanságát, esetleg az eredményeket magyarázó elmélet módosításával. Ahelyett, hogy szembehelyezkednénk az elmélettel, és függetlenül megállapított tényekkel tesztelnénk azt, tétlenül szemléljük a két elmélet közti szakadékot – az egyiket láthatóan cáfolja a megfigyelés, a másik a megfigyelés elmélete. A megfigyelés (tény) igazolásához az első elméletet választjuk a másoddal szemben (melyet akár meg is változtatunk, csak hogy megszabaduljunk a megfigyeléstől (ténytől)); ha viszont fenntartjuk a megfigyelést (tényt), akkor az első helyett inkább a másodikat választottuk. Úgy tűnik, e döntéseket nem objektív feltételek irányítják. Könnyen lehet, hogy végül W. V. Quine véleményénél kötünk ki, és ez elméleteknek a vélekedések általános rendszerébe való eltérő beágyazottságát vizsgáljuk, vagy, ha Richard Rortyval tartunk, az esztétikai preferenciákat vesszük alapul, miután a racionális döntés mellett ugyanolyan súllyal esik latba, hogy jobban tetszik-e az egyik kép, mint a másik (Callinicos 1995: 78).

Robert Berkhofer tovább árnyalja a fenti érveket és a lehetséges következtetéseket is levonja. Most a „referenciális ténybeliség” ellen irányuló érvelések lényegét ismertetem (Berkhofer 1988).

Berkhofer szerint az irodalomelmélet, a poétika alapjaiban rengeti meg a szokványos, hivatásos történetírói gyakorlatot, mert „tagadja a történelem fennhatóságát megalapozó ténybeliséget”, s ezzel új lehetőségek felé nyit utat (Berkhofer 1988: 435). Hogy miképp teszi ezt? Nos, a szokványos történetírói gyakorlatban a referenciális tények állítólag független változóként ellenőrzik a történészek múltról szóló beszámolóit. A ténybeliségen alapulnak az olyan értékek, mint a valódi múltat megillető pontosság, objektivitás, megbízhatóság. És honnan jönnek ezek a tények? – kérdi Berkhofer. Senki sem tagadja, hogy a múlt megtörtént. A tények azonban, melyekből az elveszett múlt felépül, s melyek reprezentációk részeivé válnak, kétségkívül a „múlt fennmaradó nyomaiból” származnak, és a történész következtetései révén szintézisszerű beszámolót alkotnak, melyet a tényekre való pusztá visszaautalás nem tenne lehetővé. Mivel a ténybeliség csak a történelmi értékelés vagy vita céljára alkalmas, a történetírói konstrukciók tényekkel való állítólagos ellenőrzése soha nem *független*, hanem *mindig historizált* tények alapján történik. Másszóval az átlagos történész beszámolójában az értelmezés és a ténybeliség struktúráinak ötvözésére (fúziójára) és annak bizonyítására törekszik, hogy „az értelmezés struktúrája megegyezik a ténybeliség struktúrájával, ahelyett, hogy megmutatná, miképp strukturálja a reprezentációt, úgy, hogy az teljesen tényszerűnek tűnjön”. Bár az átlagos történész a tényekre hivatkozva próbálja meg összebékíteni az ugyanarra a jelenségre vonatkozó eltérő értelmezéseket (abban a hitben, hogy a ténybeliség egyfajta független, kényszerítő „valóságot” birtookol), valójában ebből majdnem minden esetben az következik, hogy ami épp tényként jelenik meg, az nem más, mint „a történész szintetizált magyarázó szövegeinek sajátos kódolása”, aminek az erősen konstruált alapok palástolása a feladata. Berkhofer szavaival:

„Az, hogy az átlagos történetírói gyakorlat úgy tünteti fel a reprezentációkban szereplő információkat, mint amelyek az egyszerű referencialitásból származnak, arra utal, hogy a realizmus premisszái alapvető fontossággal bírnak e paradigma számára. A realizmus olyan mértékben hatol be a történetírói gyakorlatba, amilyen mértékben a történészek

a ténybeli struktúrát, saját, szervező struktúrájukként próbálják meg feltüntetni, s ezáltal elfedik a tényszerűként megjelenített értelmezés strukturáló szerepét. Ez az analitikus és a narratív beszámolókra egyaránt igaz” (Berkhofer 1988: 446-447).

A poszt címkével ellátott irodalomelméletek kihívása Berkhofer számára azt jelenti, hogy az átlagos történetírói gyakorlatot szavak és szövegek egyfajta kódolási módjának tekinthetjük, amely „a múlt, – mintha az mindig is történelem lett volna – bemutatásának hagyományos előfeltevései” szerint működik. Hogy e kódolás hagyományos – teszi hozzá Berkhofer –, az azt is jelenti, hogy ez végső soron önkényes és választott, kulturális, nem pedig természetes kategóriája a reprezentációnak az efféle realizmusban. Végül ezek a realizmusra vonatkozó vélekedések és a múlt önkényes, történelemként való kódolása a jelenben, minden bizonnyal megszüntetik a reprezentáció és a referencialitás közötti különbséget. A jelölt (a múlt) így nem más, mint maga a jelölő (történelem). A történelem szövegein kívül nem létezik a referencia tárgya (tény/múlt). A referencia és a reprezentáció egymásba csúszása (amit John Zammito „pántextualizmusnak” nevez – Zammito 1993: 807) kioltja a mindent felölelő, ténybeli autoritás hatását; az átlagos történetírói teljesítményekre vonatkoztatva: „a történetíró vállalkozásának demisztifikálása egyben ennek delegitimálását is jelenti”. Ez a demisztifikáció „felszabadíthatja” a történészeket, hogy különböző szempontok szerint több, egyaránt legitim történetet mondhassanak el a legváltozatosabb hangnemben, „cselekményesítéssel” és szintézis-típusokkal. Ebben az értelemben valóban úgy értelmezhetjük a múltat, „ahogy tetszik”. Ez a konklúzió sok történész számára történelme végét jelenti. A történészberkek megnyitása a narratív strukturálás és az értelmező kódolás lehetőségei előtt, azzal szemben, amit a szokványos történelem empirikus/ténybeli, realista, dokumentarista, „a múlt kedvéért” paradigmája engedélyez; úgy tűnik, ezzel a poétika ígéretéhez hűen, valóban kiküszöbölhető a „ténybeliség legitimációs autoritása a hagyományos premisszák szerinti történelem számára” (Berkhofer 1988: 449).

Berkhofer azonban nem áll meg itt, hanem azt kérdezi: Miért jelent ez problémát? Miért aggódnak a történészek („hagyományos történészek”) az új lehetőségek miatt? A válasz, ami szerintem is helyes: azért, mert „a hagyományos történelem a múltat az autoritásnak, tehát végső soron a hatalomnak szolgáltatja ki” (Berkhofer 1988: 449). A metanarratív történészekhez hasonlóan a hagyományos történészeknek is a múlt egységes, értelmező kódolásával kell bizonyítaniuk mondandójukat, máskülönben az előállított történelem önkényes jellege annyira nyilvánvalóvá válik, hogy elveszíti a célként kitűzött hatás természetességét, és ezzel együtt az igazi múlt megjelenítőjének járó kivételes helyet is.

Berkhofer érveit összefoglalva: a történetírók beszámolóinak egyedüli lehetséges referencia-tárgya az intertextualitásban található. Az intertextualitás bizonyos források olvasatának és más történészek ugyanezen forrásokra vonatkozó, és szintézisként napvilágot látó olvasatainak kombinációjából származik. Berkhofer ezért alaptalannak találja a hagyományos történészek részéről tény és fikció szétválasztását, „mivel a tényszerű rekonstrukció valójában a történészi gyakorlat érvényes „fikciónak” (a szaktudomány) megfelelő konstrukció. A hagyományos történészi gyakorlat e fikciói viszont a „... tör-

ténelmi realizmus és a valóságghű mimézis (tarthatatlan) premisszái” (Berkhofer 1988: 445).

Az effajta érvek miatt joggal tartják a hagyományos, alsóbb szint történészei a „posztista” értelmezéseket gyakorlatukra nézve életveszélyesnek. A bevezetőben hangoztatott véleményem szerint a történelem szakos hallgatóknak tudatosítaniuk kellett ezt a helyzetet, és komolyan kell venniük a felsőbb és az alsóbb szintre vonatkozó posztmodern típusú kritikákat. Ez fontos, feltéve, hogy gondolkodó, mondanivalójuk alátámasztására is odafigyelő történészek akarnak lenni, olyanok, akik „szemantikus autoritásra”, s ezzel „saját diskurzusuk kézben tartására” törekednek.

Fordította: Keszei András

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Alexander, J. C. 1995: *Fin-de Siècle Social Theory: Relativism, Reduction and the Problem of Reason*. London, Verso
- Berkhofer, R. 1988: *The Challenge of Poetics to (Normal) Historical Practice*. Poetics Today (9.) 2. 435-452.
- Breten, H. 1995: *The Ideal of the Postmodern: A History*. London, Routledge
- Callinicos, A. 1995: *Theories and Narratives: Reflections on the Philosophy of History*. Cambridge, Polity Press
- Chambers, Iain 1994: *Migrancy, Culture, Identity*. London, Routledge
- Danto, A. 1965: *Analytic Philosophy of History*. Cambridge, Cambridge University Press
- Docherty, T. 1993: *Postmodernism: A Reader*. Hemel Hempstead, Harvester Wheatsheaf
- Elton, G. 1969: *The Practice of History*. London, Fontana
- Gray, John 1995: *Enlightenment's Wake*. London, Routledge
- Harvey, David: 1989: *The Condition of Postmodernity*. Oxford, Blackwell
- Jenkins, Keith 1995: *On „What Is History?”: From Carr and Elton to Rorty and White*. London, Routledge
- LaCapra, D. 1985: *History and Criticism*. New York, Cornell University Press
- Lorenz, C. 1994: *Historical Knowledge and Historical Reality: A Plea for Internal Realism*. History and Theory (33.) 3. 297-344.
- Liotard, J. F. 1984: *The Postmodern Condition*. Manchester, Manchester University Press
- Liotard, J. F. 1988: *The Differend: Phrases in Dispute*. Minneapolis, University of Minnesota Press
- McLennan, G. 1981: *Marxism and the Methodologies of History*. London, Verso
- McLennan, G. 1984: *History and Theory*. Literature and History (10.) 2. 139-134.
- Noriss, Christopher 1990: *What's Wrong with Postmodernism?* Hemel Hempstead, Harvester Wheatsheaf
- Novick, P 1988: *That Noble Dream: The „Objectivity Question” and the American Historical Profession*. Cambridge, Cambridge University Press
- Stanford, M. 1994: *A Companion to the Study of History*. Oxford, Blackwell
- Tosh, J. 1991: *The Pursuit of History*. London, Longman
- Young, Robert 1990: *White Mythologies: Writing History and the West*. London, Routledge
- White, H. 1987: *The Content of the Form*. Baltimore, John Hopkins University Press
- Zammito, J. 1993: *Are We Being Theoretical Yet?... The Journal of Modern History (65.) 1. 783-814.*